

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA AJDODLAR MEROSIDAN FOYDALANISH YO'LLARI

Axmedova Mahliyo Ro'ziboy qizi

Urgut tumani 113-umumta'lim maktabi

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada muallif o'quvchilarning ma'naviy dunyoqarashini shakllantirishda o'tmish mutafakkirlarining shaxsi va asarlariga oid mavzulardan foydalanib, o'quvchiga tushunarli qilib yetkazib berish haqida fikr yuritgan.

Kalit so'zlar: Irodali inson, pedagog, o'quvchi, uslub, savodxonlik, interaktiv, zamonaviy pedagogik texnologiyalar.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-marifiy o'zgarishlar mazmunida tarixiy, milliy, ma'naviy qadriyatlarni o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Beruniy, Kaykovus singari Sharq mutafakkirlari e'tirof etgan inson ma'naviy kamolotining zaruriy shartlaridan biri mustaqil va mantiqiy tafakkurdir. Bu jarayonda o'quvchi mukammal faollik, ijodkorlik, tashabbuskorlik ko'rsatadi. Madaniy merosimizga o'zlarining beqiyos hissalarini qo'shgan allomalarimiz Beruniy, Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Mahmud Qoshg'ariy, Yusuf Xos Hojib va boshqalar ijodini o'rganish kelajak avlod uchun katta ma'rifiy-tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Ularning har biri jahon sivilizatsiyasining rivojiga tegishli hissasini qo'shib kelgan. Bu silsilada Yusuf Xos Hojibning nomini ham faxr va iftixor bilan tilga olish mumkin. Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig» hamda Mahmud Qoshg'ariyning «Devoni lug'otit-turk» asarlari ma'naviyat durdonalaridan biridir. Shu o'rinda «qomusiy» so'zini qo'llaganimiz tasodifiy emas. Har bir yaratilgan asar o'quvchini, kitobxonni bir yo'nalishda tarbiyalaydi. «Qutadg'u bilig» asari esa davlatni idora qilish usulini, siyosatini, qonun-qoidalarini, rasm-rusumlarini, axloqiy prinsiplarini o'zida mujassamlashtirgan, qomusiy asar sifatida yuzaga keldi. Bu asar didaktik yo'nalishga ega bo'lib, unda davlatni idora qilish usullari, oddiy xalqdan tortib oliy darajadagi mansab egalari elikxonlargacha □ olim, shoir, dehqon, chorvador, kosib singari ko'plab tabaqa, toifa, ijtimoiy guruhlarning fe'l-atvori qanday bo'lishi lozimligi, davlat qurilishi, turli ijtimoiy tabaqalarning jamiyatdagi o'rni va ahamiyati, umuman, siyosiy-ijtimoiy, moddiy-ma'naviy, axloqiy-tarbiyaviy masalalar o'sha davr talabi nuqtayi nazaridan yo'l-yo'riqlar badiiyat qonunlari asosida tavsiflangan. Yusuf Xos Hojib o'z zamonasining donishmandi, mutafakkiri, ilg'or fikrli faylasufi edi. U o'z asarida ilm-fan, bilim va zakovatga alohida e'tibor bilan yondashadi:

Bilimsiz kishi bir yemishsiz yig'ach,

Emishsiz yig'achig' neku qilsu ach.

(Bilimsiz kishi bir mevasiz yog'ochdir, Mevasiz yog'ochni och kishi nima qilsin).

Bu ifodalarning ixcham, lo'nda, samimiyat bilan yo'g'rilganligi e'tiborni tortadi. Ifodaning ravonligi, tilga olinayotgan hodisaning tabiiyligi, bevosita kundalik turmush bilan zich bog'lanib ketganligi ham uning ta'sir kuchini oshiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ma'naviy-axloqiy jihatdan barkamol, bilimli inson qilib tarbiyalash vazifasi ko'p jihatdan boshlang'ich sinflarda ta'limni to'g'ri uyushtirish, xususan, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish, ularning nutqini talab darajasida o'stirish bilan o'zaro bog'liq. So'z zahirasi boy o'quvchining fikrlash doirasi keng, ma'naviyati yuksak, o'qish-o'rganishga ishtiyoqi baland bo'lishi tabiiydir. Boshlang'ich sinflardagi o'qish darslari orqali o'quvchilarda savodxonlik sifatleri shakllantiriladi, kitobga bo'lgan muhabbat tuyg'usi uyg'onadi, ularning atrof-muhit haqidagi bilimlari kengaytiriladi, nutq va tafakkuri oshadi. Nutq tarbiyasida «matn» ham markaziy tushuncha hisoblanadi. Zero, umumiy o'rta ta'lim maktabida nutqni rivojlantirish bo'yicha ishlarning pirovard maqsadi o'quvchini o'z fikrini og'zaki va yozma shaklda erkin bayon qilishga o'rgatishdir. Bola kichik yoshida ta'sirchan, atrofdan kelayotgan barcha ma'lumotlarni tez qabul qiluvchi bo'ladi. U nimani eshitsa, eshitganicha talaffuz qilishga va uni, nutqida qo'llashga intiladi. Shuning uchun ham boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv yili boshidanoq nutq doirasini aniqlab, nutqidagi nuqsonlarni bartaraf etish choralarini ko'rish va ular ustidan ish olib borish lozim. So'z boyligi o'quvchilarga barcha fanlardan beriladigan bilimlarni tez va puxta o'zlashtirib olish hamda ta'lim dasturlarida ko'zda tutilgan ko'nikma-malakalarni o'zlashtirishga zamin yaratadi. O'quvchilarning o'qish malakalarini takomillashtirish, savodxonligini oshirish, nutqini o'stirish talabi zaminida, nutq madaniyati turadi. Farzandlarning ma'naviy kamolotida qadimdan nutq madaniyati va odobiga alohida ahamiyat berib kelingan. O'qish, tarbiya, hatto ona tili darslarida ham o'tmishda yashab o'tgan, odob-axloq bobida tengsiz madaniy meros qoldirgan ayrim ulug' bobokalonlarimiz, jahon ilmu fanining benazir siymolarining yozib qoldirgan asarlari o'rganiladi. Shuningdek, hozirgi davrning zabardast yozuvchilari asarlari, xalq og'zaki ijodi namunalari o'rganiladi. Bu o'quvchilarni sharqona odob-axloq ruhida tarbiyalashda boy imkoniyatga ega, muhim omil bo'ladi.

Masalan, 1-sinf «O'qish» kitobida «Ajdodlarimiz faxrimiz» bo'limida Amir Temur, Alisher Navoiy, Mirzo Ulug'bek, Bobur kabi sarkarda, davlat arbobi, yozuvchi, olimlar hayoti va ijodi bilan tanishamiz. Ularning hayotiy tajribalari asosida yuzaga kelgan pandlari, o'g'itlari, hikmatli so'zlar berilgan. Shuningdek, ularni hayoti bilan bog'liq tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan hikoyat, rivoyatlar keltirilgan Alisher Navoiyning «Bilmaganni so'rab o'rgangan olim, orlanib so'ramagan o'ziga zolim», «Oz-oz o'rganib dono bo'lur, qatra-qatra yig'ilib daryo bo'lur» kabi hikmatli so'zlari bilim olishga intilish, bilim esa

oz-ozdan o'rganib yig'iladi. Uni keyin birdaniga egallab olaman deb o'ylash noto'g'ri. Bilmagan narsasini kibr bilan so'ramaslik faqat zarar keltirishi ta'kidlangan. «Chin so'zni yolg'onga chulg'ama, chin ayta oladigan tilni yolg'onga bulg'ama» to'g'ri so'zlik xususida bitilgan mazkur hikmat to'g'ri, chin so'z insonni ulug'likka yetaklasa, «Yaxshi kishi yomonlarga ham yaxshiligini unutmaz», «Yaxshilikni bilmasang yaxshilarga qo'shil» hikmatlar bolalarni yaxshilik qilishga undaydi. Navoiyning donoligini ifodalovchi «Non isi» hikoyati o'quvchilarni hushyorlikka, sezgirlikka undaydi. Bu hikoyat sahnalashtirilsa, uning ta'sirchanligi yanada ortadi. «Sharafli burch» hikoyati esa bolalarni o'tmishdagi ajdodlarimiz ruhini, hokini hurmatlash, ularni bot-bot eslab turish haqida bolani ogohlantiradi.

Amir Temurning do'stlik haqidagi gaplari: Yaxshini yomon kunda sina. Sodiq va vafodor do'st o'z do'stini ranjitmaydi. Dushmandan qo'rq, munofiqdan qo'rq, do'stlik sinovda chiniqadi. Birliksiz kuch bo'lmas. Bular o'quvchilar orasida do'stlik, mehr-oqibatning mustahkam bo'lishiga yordam beradi. Aql va adolat haqida: Bir kalima shirin so'z qilichini qinga kirgizadi. Kuch adolatdadir. Oq bo'lsang ont ichma. Til qilichdan o'tkir. Qo'rqmasang yov qochar. Boshga qilich kelsa-da, rost so'zla kabi dono fikrlar zamirida tajribalar yotganini Amir Temur hayotidan olingan misollar bilan tushuntirilsa uning samarasi yaxshiroq bo'ladi. Bu kabi hikmatlarda ilgari surilayotgan fikr-g'oya o'quvchilarga tushuntiriladi. Ularga o'quvchilarning munosabatlari so'raladi. So'ng ular yod oldiriladi. Bunday hikmatlarga amal qilish ta'kidlanadi. Amir Temurning muruvvatpesha, saxovatli va ojizlarga mehr ko'rsatishi haqidagi hikoyat o'quvchilarni tabiatni asrashga, qush va parrandalarga, umuman, jonivorlarga bo'lgan munosabatini o'zgartiradi.

Shunday ekan, o'quvchilar nutqini o'stirishga yo'naltirilgan amaliy vazifalar hal etilishi lozim. Shu o'rinda 1-sinf o'qish kitobini «Biz-buyuklar avlodi» bo'limi orqali birinchi bo'lib yozuvchi Muhammad Alining «Amir Temur» bobomiz haqida ibratli matn berilgan bo'lib, undan so'ng Amir Temur o'g'itlari o'quvchilarga aniq va tushunarli holda bayon etilgan. Bo'limdagi mavzularni o'tishda quyidagicha usullarni qo'llashimiz mumkin. O'quvchilar buyuk mutafakkirlar: Alisher Navoiy, Husayn Boyqaro, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulug'bek, Bobur Mirzo va Amir Temur nomlarini esda saqlab qolishlari lozim.

Agar o'quvchilarni boshlang'ich sinfdan boshlab ma'naviy dunyoqarashini shakllantirar ekanmiz, birinchi navbatda ularning qiziqishlarini, bilish darajasini

hisobga olishimiz kerak. Ma'lumki boshlang'ich sinf o'quvchilarining yoshi 7□11 yoshni tashkil etsa, ularning o'yin faoliyatiga bo'lgan qiziqishi 75□80 foizni tashkil etadi. Shu o'rinda o'quvchilar ma'naviy dunyoqarashini o'stirish va barkamol inson qilib voyaga yetkazishda quyidagi gapga ahamiyat qaratish lozim:

– o'quvchilar ma'naviy dunyoqarashini o'stirishda mavzularni, ma'naviy tushunchalarni bir-biri bilan chambarchas bog'liq tarzda o'rgatib borish.

– ma'naviy dunyoqarashini shakllantirishda o'qish darslarida berilgan o'tmish mutafakkirlarining asarlariga oid mavzulardan keng foydalanish va o'quvchiga tushunarli qilib yetkazib berish.

– o'quvchilarning mavzularni o'zlashtirishlariga, mustaqil fikrlashlariga erishish choralarini topish.

– har bir darsga ijodiy yondashish.

– darsda turli usullardan, interaktiv metodlardan, ilg'or pedagogik texnologiyalardan, o'rinli va maqsadga muvofiq foydalanish.

– turli didaktik o'yinlar bilan o'quvchilarni mavzuni o'rganish va o'zlashtirishga qiziqtirish.

– metodik yangiliklardan va pedagogik tajribalardan har doim boxabar bo'lib, ularni ta'lim jarayoniga tatbiq etish.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, boshlang'ich sinflarda maktab ta'limining yetakchi predmetlaridan bo'lgan o'qish darslari orqali olingan bilimlar poydevori quriladi. O'quvchilar ma'naviy dunyoqarashini o'stirishda eng munosib, eng qulay metod va usullardan, ilg'or pedagogik texnologiyalardan o'z o'rnida va maqsadga muvofiq foydalanish, o'qish-o'qitish ishlarida samarali natijalar beradi. Pedagog va o'quvchilarning birgalikdagi ijodiy faoliyati mavzularning o'zlashtirilishini osonlashtiradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Sariyev Sh. Ma'naviyat ko'zgusi. O'quvchilarning milliy ma'naviyatini shakllantirishda boshlang'ich ta'limning o'rni. □ T.: «TDPU», 2009. □ 250
2. Xalq ta'limi sohasida axborot-kommunikasiya texnologiyalarini rivojlantirish markazi: www.multimedia.uz
3. Toshkent davlat pedagogika universiteti huzuridagi xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti: www.giu.uz.
4. Ijtimoiy axborot ta'lim portali: www.ziyonet.uz.